

ORIGEN
I DESENVOLUPAMENT
DELS VEÏNATS DE CAMÍ
RAL DE LA VALL DEL
CONGOST: EL FIGUERÓ
I GALLICANT
(SEGLES XIV-XVIII)

JAUME OLIVER

EL VEÏNAT DEL FIGUERÓ

Els orígens del veïnat del Figueró (segle XIV)

A diferència del que en alguna ocasió s'ha proposat, als inicis de la Baixa Edat Mitjana, la vall del Congost a la rodalia de l'actual nucli urbà del Figueró¹ no estava totalment despoblada. En primer lloc, hi havia els molins que utilitzaven l'aigua del riu com a força motriu, amb els seus casals, com els "*molendina vocata de Congusto*" que pertanyien al domini del castell de Montmany des d'abans de l'any 1306. Llavors, el 1318 es documenta el mas Carbonell i el 1329 hi havia una masoveria o borda on avui hi ha el nucli urbà del Figueró. En el mateix lloc, de fet, el 1313 "*a Figero*" hi vivia Guillemona Artiguella, originària de la Garriga i amistançada del rector de Sant Cristòfol de Monteugues. El locatiu "*a*" indica que, efectivament, hi havia allà un petit nucli de poblament que, d'altra banda, rebia el nom de les figueres que encara avui abunden, negligides, a les velles terrasses de conreu i marges a vall del Congost (Oliver, 2000, p. 205).

El mas i hostel dels Figueró

Durant els anys centrals del segle XIV, aquest probable veïnat primerenc desapareix de la documentació, potser perquè es va veure afectat per la Pesta Negra. A la segona meitat del Tres-cents només tenim constància de l'existència en el mateix emplaçament del mas i hostel Figueró, que sens dubte rebia el nom del lloc. Així, el 1371 es troba l'"*honore den Figuero*" en mans de Pere Figueró i el 1399 un hostel adossat al mas (Oliver, 2000, p. 206). L'any 1414, Joan Figueró àlies Sabater, marit d'Antònia², va arrendar la "borda o hostel dita del Figueró" a Bernat Reixac de Granollers per un període de 2 anys amb totes les seves pertinences i llits, per 50 lliures. Un parell de generacions després, el 1475, Antònia Figuerona, senyora "*hostalis del Figuero que ab antiquo solebat cognominari la borge o vendaria de na Vendrella*" i que tenia pel seu avi Guillem Figueró, va cedir l'hostal al seu nebot Antoni Rossell amb les cases i els cellers amb el vi i el blat que tenia sota domini del senyor del castell de Montmany. L'hostal estava lliure de rendes al senyor,

però pagava certa quantitat de forment a l'hereu del mas de les Figueres de Vallcàrquera.³ El 1483, el baró Galceran de Centelles va establir l'hostal a Jaume Roig, sense que sapiguem si en Roig era un familiar sobrevingut dels Figueró o, al contrari, el senyor va confirmar l'arrendament que els Figueró havien fet a un foraster.⁴ En tot cas, el mateix any, Antoni Figueró va fer de testimoni d'un establiment de Galceran de Rosanes a Antoni Xicola "*intus hostale dictum del Figaró scitum intra dictum terminum dicti castri de Monmany*" (Oliver, 2000, p. 207).

El camí ral del congost, convertit en carrer major, al seu pas pel veïnat del Figueró

A finals del segle XV esdevingué pràctica habitual tancar acords, fer establiments i altres actes dins de l'hostal dels Figueró en comptes de fer-ho a l'era l'era de Can Xicola, adossada a l'església parroquial de Sant Pere de Vallcàrquera, que havia estat lloc normal de reunió dels parroquians al segle XIV (Oliver, 2000, p. 211). En precisa correspondència amb aquesta nova centralitat política, al voltant del mas i hostal es va anar desenvolupant un nou veïnat que, a diferència de l'antic lloc de "*Figero*" esmentat el 1313, creixeria sense solució de continuïtat fins avui donant lloc al nucli urbà del Figueró. La reorganització social i econòmica després de la crisi dels segles XIV-XV va tenir, doncs, una plasmació territorial en la concreció d'un nucli al fons de la vall del Congost que portà aparellat, entre altres coses, el desplaçament de

l'antic centre de la vida col·lectiva vigent des dels segles X-XI. Paral·lelament, els Figueró esdevindrien conspicus membres de la comunitat local: el 1540, l'"hostalerius" i amo del "mansí sive hospicii del Figueró" Rafael Figueró era batlle del castell de Montmany, tenia dominis i interessos més enllà del terme, i amistats en llocs clau de l'administració reial i senyorial de la rodalia (Oliver, 2000, p. 208).⁵

La capella de Santa Anna i Sant Rafael del Figueró.

L'any 1413 també es documenta per primera vegada la capella de Santa Anna i Sant Rafael (*capella...fundata in loco del Figueró*", "*capellam Sancte Anne in loco el Figueró*") adossada al mas i hostel (Oliver, 2000, p. 207-208). La capella proporcionava serveis complementaris al de l'hostal per als passavolants del camí ral que unia els centres mercantils de Vic i Granollers ("*via mercaderia*", any 1477)⁶. Nogensmenys, i com succeïa aleshores en el cas del veïnat dels Banyes de la Garriga (Oliver, en premsa), la capella reforçava l'atractivitat del lloc i facilitava el desenvolupament del veïnat. Així, la rodalia del mas Figueró ja constituïa el "*vicionatus del Figaro*" l'any 1557, dotat amb una plaça pública ("*platea del Figueró*", "*platea publica vulgariter dicta del Figero*") que ja existia el 1520 i on el 1555 es va reunir la "*maior et sanior*" pars de la universitat del terme per tractar afers relacionats amb el retorn del terme a la jurisdicció reial (Oliver, 2000, p. 210-211). A finals del segle XVI, el veïnat ja configurava "*la població anomenada lo Figueró*".⁷

El creixement del veïnat entre els segles XVI-XVIII.

El creixement demogràfic documentat al terme del castell de Montmany, al qual pertanyia el veïnat del Figueró, des de finals del segle XV i confirmat a mitjan segle XVI (Oliver, 2000, p. 157-158), fou més que una simple recuperació de la població perduda durant la Pesta Negra i les altres malvestats baixmedievals. El creixement, en efecte, es va vincular a l'establiment d'una nova societat, integrada per nous components (com els immigrants francesos) que realitzaren la síntesi amb la població autòctona. El caràcter nou de la societat local a partir de l'any 1500 també va tenir una vessant física, ja que no només es procedí a reocupar o refer les cases o els masos deshabitats, sinó que des de la primera meitat del segle XVI s'observa una dinàmica urbanitzadora que acabaria donant una nova fesomia al terme.

I així, tot i alguns contratemps, com la referència que "*en lo any 1565 s'enderrocaren l'hostal del Figaró y moltes altres cases per los bandolers y malfactors*" (Palau, 1935, p. 235), a finals del segle XVI el desenvolupament del nucli del Figueró ja era un fet, sobretot després dels establiments dels Figueró,

que, sota domini dels barons i aviat comtes Centelles, en foren el motor. Establiment com el que Rafael Figueró, senyor "*mansi et hereditatis del que hostal del Figaro*" i el seu fill Rafael van fer "*ad bene videlicet meliorandum et domos de novo construendum, reparandum et hedificandum et habitandum*" a favor de Climent Torn, originari de Tagamanent, el 1575. La casa que en Torn havia de construir tindria parets fortes i coberta de teules, i s'alçaria a tocar de l'hostal d'en Figueró per la banda de migdia, amb el camí ral i un rec separant els dos edificis. En el moment de l'establiment, el solar ja tenia parets mitgeres amb cases situades a ponent i al nord, mentre a llevant tenia un honor del mas Antic que cal suposar igualment a punt d'edificar.⁸

Les condicions de l'establiment d'en Torn també incloïen la possibilitat que aquell pogués fer un hort a la riera de Vallcàrquera, en un terreny erm i ple de pedres que havia sigut del mas Tralleua, ara rònec. Estava situat més enllà dels límits del veïnat en direcció a Vic, a "*la creu del Gual*", entre el camí misser o "*esglaher*" de Vallcàrquera al nord, les "*roques grosses*" a llevant, la riera de Vallcàrquera a migdia, i un altre hort i el camí ral a ponent.⁹

Els establiments per fer casa i hort com aquest foren una constant al Figueró a partir del darrer quart del segle XVI. En tenim un altre exemple en l'establiment de la vídua Magdalena Dosrius i Grivolosa i el seu fill Pere Dosrius a Isidre Martorell de Vallcàrquera d'un tros de terra de sis cortans de sembradura ("*totum illum trosseum terre seminature sex cortanorum frumenti*"), tingut sota domini del comte de Centelles, "*ad domos de novo construendas*". La casa hauria de ser construïda en el termini de 2 anys, mateix termini posat a la plantació de certa quantitat d'"*arbores fructiferos*". Per la casa pagarien anualment, cada 7 de gener, dues lliures i quinze sous, a més d'un cortà i mig d'ordi per l'obra de la lluminària del Sant Sagrament de l'església de Sant Pere de Vallcàrquera. Els establidors van rebre un parell de pollastres com entrada.¹⁰

La construcció de cases continuà durant el segle XVII. El 1657, la casa "*dita antiguament lo graner del mas Figaró ab un hort contiguo derruït*" limitava "*part obrint en cert camí que allí és y discorra a la plasa pública del dit lloc del Figaro al mas Antich*". Les antigues dependències del mas Figueró s'estaven convertint en nous habitatges. Era el cas del graner i també el d'una antiga torre de defensa esmentada com a "*torrassa vella del mas Figaró*" o "*torrassa d'en Xicola*" pel nom de qui va passar a viure-hi un cop convertida en casa. La fortificació del mas Figueró responia a la seva situació al fons de vall i a tocar del camí, però també a l'estatut social dels seus amos: els Figueró tenien motius per protegir la casa, la família i els magatzems. Segurament, la torre del mas Figueró devia construir-se entre la segona meitat del segle XV -aleshores hauria fet servei durant la guerra civil i la revolució remença (1462-1486)- i la primera meitat del segle XVI,¹¹ això és, un segle abans de la

primera referència escrita.

Sembla que fins al darrer quart del segle XVII la construcció de noves cases es va concentrar a les rodalies de l'antic mas Figueró i de la capella de Sant Rafael. El 1696 encara es construïa davant de la capella, com ho mostra l'esment de les cases que Francesc Coll "*loci del Figaro*" havia acabat d'edificar a tocar la "*capella Sancti Raphaellis*" per la banda de migdia i del camí ral del Congost per ponent ("*itinere regio de Congosto quo itur a civitate Vici ad civitatem Barchinone*"); en canvi, pel nord, les cases d'en Coll limitaven amb l'hort d'Isidre Canal, senyal que el nucli configurava un puzzle d'edificis i petites parcel·les de conreu irrigat. L'any 1697, quan Antoni Xicola establí a Joan Sorribes un terreny situat "*al Figaro, dicto las fexas devant la capella de Sant Raphel*", ja s'estaven ocupant les feixes de conreu situades sota el camí ral ("*ad camino regali*") per fer-hi cases. L'establiment de la casa també va incloure el d'una peça de terra per fer hort situada "*in loco vulgariter dicto lo saltant de la aigua*", afrontant a llevant amb el "*camino regali*" i a ponent amb un hort d'Isidre Sorribes.

El molí de baix del Figueró (AMFM, c.1910)

Les condicions de l'establiment per a la construcció de la casa de Joan Sorribes són un bon exemple de les condicions generals dels establiments a finals del segle XVIII, quan la concentració del poblament a les rodalies de la capella de Sant Rafael ja obligava a prendre mesures específiques per mantenir la pau veïnal. Així, Joan Sorribes va rebre un tros de terra de 31

pams i mig d'amplada i 38 canes i 3 pams de llargada (6 m x 60 m, aprox.) En aquest tros, tingut sota domini del comte de Centelles, en Sorribes hauria de construir una casa en el termini de 5 anys, per la qual donaria anualment un cens de 2 lliures. L'entrada fou de 40 lliures, una quantitat no gens petita per a l'època i que mostra que el centre del veïnat era un indret valorat. Com que les parets laterals de la casa haurien de ser mitgeres amb les cases veïnes, en Sorribes i els seus haurien de donar pas *"als demés que casa y faran per pasar càregues de verema, vi, palla, llenya, pedres y bótes"*.

Façana de la casa del ferrer d'origen francès Ramon Masacs (1673) al camí ral del Figueró (AMFM, c.1910)

El 1699 s'edificava a *"lo cap de las fexas de Sant Raphel davant lo portal de dita capella"*, senyal que les rodalies de la capella ja començaven a ser plenes quan els curadors dels béns dels masos Xicola i Altella establiren a Jacint Timó terra per construir *"domum ex novo"*. Jacint Timó, que feia de boter (*"fabri boterio"*), seria veí del ja esmentat Joan Sorribes. Com, sempre, l'establiment de la casa va anar acompanyat del d'una terra per fer hort situada *"en lo principi entrant als horts del Colomer part dessà del colomer"*, camí ral amunt. També era un artesà, en aquest cas un ferrer (*"fabri ferrario"*) Antoni Camprubí, originari de Santa Maria de Borredà, que el 1700 va rebre per establiment una

peça de terra per fer casa situada sobre la “*via regia de Congosto*”.

Les noves capelles de Sant Rafael (1752-1776)

El creixement del veïnat va dur a la reconstrucció de l'antiga capella d'origen medieval. Així, en el seu testament del 19 de juny de 1717, Rafael Figueró deixà 518 lliures per a la reconstrucció de la capella. Sabem que a mitjan segle XVIII hi havia a l'arxiu parroquial un llibre amb “*la administració de la iglésia de Sant Rafel del veynat de Figueró junt ab lo testament de Rafael Figueró y un acte de renúncia de dita iglésia a favor dels individuos de Figueró*”. La renúncia, feta pels marmessors de Rafael Figueró, es va fer efectiva després de la mort d'aquest, el 21 de maig de 1751, i el bisbe de Barcelona va concedir llicència per refer l'església el 6 de febrer de 1752. La nova capella es va aixecar en el mateix lloc que l'antiga, en l'actual cantonada entre el C/ Vic (camí ral) i el Call de la Costa Roja.

Tanmateix, el 1776 “*a distancia de 50 pasos de dicha capilla hai hechados cimientos para construir otra*”, ja que l'antiga es trobava “*muy maltratada y poco reparada*”.¹² La capella es va edificar en un nou emplaçament, no gaire lluny de la reconstruïda el 1752 però en una cota superior: mentre aquella es trobava al peu del camí ral, la nova es va construir pujant pel camí de la Costa Roja, presumiblement aprofitant alguna terrassa de conreu degudament condicionada.¹³

L'antiga capella no va desaparèixer perquè el 1808 encara la va veure el baró de Maldà. Passant pel poble camí de l'exili vigatà, el va trobar “*un lloch de allò ben fúnebre, nomenat Figueró. Rònegas casi totas sas casas y carrer estrech, sent de allí un poch apartada la parròquia a la montaña*”. El baró va trobar “*baix al poble, al últim carrer de eixida de Figueró, una capalleta del arcàngel Sant Rafel, nostre gran patró y meu, de paret rònaga, y també son campanaret sobre del frontís y campaneta ab tauladeta sobra*”. La situació de la capella “*a l'últim carrer de eixida de Figueró*” indica que el creixement del nucli urbà s'havia fet, entre els segles XVI-XVIII, des de la capella en avall, seguint el camí ral en direcció sud. De fet, és en aquesta zona on trobem els edificis més antics, com el Molí del Mig (1758), Can Masacs (1673),¹⁴ etc. (Oliver, 2000, p. 34-35).

La centralitat eclesiàstica del Figueró dins de la parròquia.

Si a principis del segle XVI documentem que la plaça del Figueró substituï l'era de Can Xicola com a lloc de reunió dels parroquians, el desenvolupament desigual de la vall de Vallcàrquera i del veïnat del Figueró va convertir progressivament la capella de Sant Rafael en el centre de referència també per als afers eclesiàstics.

Així a la parròquia de Sant Pere de Vallcàrquera, a part del Figueró, a finals el segle XVII també es feien cases noves a "*los bachs del sot de Vallcàrcara*", en terres del mas Dosrius, o bé a la banda solana, prop de les vinyes que hi havia al "*soley del sot de Vallcarca*".¹⁵ Però no s'esmenta cap veïnat. En canvi, a partir de mitjan segle XVIII sovintegen els esments relatius a la llunyania de l'església de Sant Pere; això és, per bé que aquesta encara era el centre administratiu de la parròquia, s'anava convertint en un espai marginal. Els primers documents que parlen d'aquesta llunyania són, paradoxalment, les visites parroquials. Cal tenir en compte que ja era prou difícil arribar fins al Figueró pel camí del Congost o pels abruptes camins que davallaven de Puiggraciós com per fer encara mitja hora més de camí per arribar a Sant Pere ("*vico dicte parochie nuncupato del Figuero per mediam itineris horam distantem a parochiali*", any 1737)¹⁶ a través del llòbrec "*sot*"¹⁷ de Vallcàrquera. Per això no es estrany trobar a mitjan del Set-cents que els visitadors pastorals desistissin d'arribar fins a Vallcàrquera a causa de la dificultat del camí ("*propter difficultatem accessus ob asperitatem itineris*", any 1757), tant a peu com amb cavalleries ("*ob itineris equitandi difficultatem*", any 1739).¹⁸

Sovint, els visitadors pastorals romanien a la Garriga mentre enviaven els seus delegats a les parròquies de l'Alt Congost; moltes vegades el delegat era el rector de l'Ametlla, al qual es feien arribar els llibres de les parròquies de Montmany i Vallcàrquera perquè pogués fer la visita "a distància". La tramesa dels rectors de l'Ametlla sembla que era més habitual que la dels de la Garriga, pel fet que els primers –o els seus delegats– podien arribar amb certa facilitat fins a Puiggraciós i des del santuari baixar per Montmany fins a Sant Rafael de Figueró i Sant Pere de Vallcàrquera. Tot i això, la dificultat per arribar a les parròquies de l'Alt Congost i la poca bondat dels llocs feien que a vegades no es visités la capella de Sant Rafael, tal com va succeir el 1739.¹⁹ Cal dir que el difícil accés a Sant Pere de Vallcàrquera era una molèstia per al propi rector. A la rectoria, situada a un quart d'hora de l'església,²⁰ hi havia una capella documentada a partir del 1757, dedicada a Sant Pere i en la qual el rector deia missa "*los días que por el mal tiempo no pudiese ir a la iglesia*".²¹

S'havia iniciat el camí per al trasllat de la parroquialitat de Vallcàrquera a l'església del Figueró. Aquest trasllat, fet efectiu a la segona meitat del segle XIX, formalitzaria una preponderància que s'havia anat configurant des dels inicis de l'època moderna.

EL VEÏNAT DE GALLICANT.

El lloc poblat de Gallicant, per la seva situació a migdia de la roca homònima on conflueixen els termes parroquials de Montmany, Vallcàrquera i Sant Esteve de la Garriga, pertanyia a la Garriga. Tot i això, els habitants

de Montmany hi tenien terres. La primera referència al lloc de Gallicant – topònim que es refereix a la roca prominent (on, teòricament, podia cantar el gall) foradada actualment pels túnels de la C17- apareix en una còpia posterior i segurament manipulada de l'acta de consagració de Sant Pau de Montmany (Oliver, 2000, p. 45-46), de l'any 1187 (*"ha afrontacions la dita ecclésia dintra los quals prèn dècimes e promeyas de orient fins en la roca qui és dita Gallicant"*). Llavors, a la roca de Gallicant s'hi instal·laren les quatre barres de Catalunya, el pal i les forques que eren signes de la jurisdicció reial després el retorn del terme de Montmany a la Corona l'any 1550. Al mateix lloc ja hi havia una creu de terme que marcava l'antic límit entre la parròquia de la Garriga i el terme de Montmany (*"appositum regium signum et Aragonie barras signanter in cruce vulgo dicta Gallicant in parte circi"*).²²

El veïnat de Gallicant amb les cases dels segles XVI-XVIII obrint a l'antic camí de montmany (AMFM, c.1910)

El 1546, Joan Boget va vendre a Salvi Xicola del Figueró una terra situada a Gallicant, que tot just aleshores es començava a posar en conreu, ja que la peça de terra era *"heremam sive nemorosam"*, és a dir, *"erma i boscosa"* (Oliver, 2000, p. 216). És possible que abans d'aquesta època l'espai agrari organitzat

a la rodalia de Gallicant estigués constituït bàsicament pels horts, pastures humides, etc. situats a prop del Congost, que dibuixa en aquest indret un meandre planer òptim per aquest tipus de conreus, irrigats mitjançant la desviació de l'aigua del Congost amb preses, recs, etc.

El desenvolupament del nucli de Gallicant s'ha de situar a partir del darrer quart del segle XVI, com al Figueró. La proliferació de cases a Gallicant també s'ha de relacionar amb la importància del camí ral com a via de comunicació principal entre la Garriga i les parròquies de Montmany i Vallcàrquera. Les dates que encara avui es troben en les llandes de les portes de les cases de Gallicant, que ja va observar l'historiador garriguenc J. Maurí (1953, p. 68), confirmen aquesta mateixa cronologia: la més antiga és de l'any 1618. Poc després entre els anys 1620-1657, la vídua de Pere Oliveres va vendre al rector de Montmany els censos que percebia sobre les "*casas de Gallicant paròchia de St. Esteva de la Garriga*".²³

Gallicant no arribà a créixer com el Figueró. Així, mentre aquell nucli s'esmenta com a "veïnat" per primera vegada el 1557 ("*vicionatus del Figaro parrochie Sancti Petri de Vallcarcara*"), en el cas de Gallicant no hem trobat cap referència en aquest sentit anterior al 1678 ("*vicinatus de Gallicant*"). Llavors s'esmenta així els anys 1716 ("*vicinatu de Gallicant parrochie Sancti Stephani de la Garriga*") i 1729 ("*lo veijnat de Gallicant*").²⁴

ELS NOUS ESPAIS DE CONREU ASSOCIATS ALS VEÏNATS.

Els espais de regadiu.

Com hem vist en repassar els establiments per fer cases, mentre creixien els veïnats també tenia lloc la creació de nous horts a les ribes del Congost o dels torrents que hi desaiguaven. Aquests horts, juntament amb les terres de conreu de secà, contribuïen decisivament a "fixar" les lleres fluvials i els espais adjacents. Així, el 1613 Jaume Pereres Sobirà de Tagamanent va traspasar a favor dels Oller de Sant Martí de Centelles unes feixes de terra, en part de regadiu i en part de bosc ("*regivis partim et partim boscosis*"), situades a la parròquia de "*Vallcarcara...in loco vulgariter dicto las illas de Pereres dellà la riera del Congost a la part de sol ponent*".²⁵ A principis del segle XVII, les "illes de Pereres", que havien estat al principi terres que s'inundaven amb les crescudes de cada primavera i tardor (Oliver, 2000, p. 17-18), ja eren camps de conreu estables en què el regadiu no era ni predominant ("*terras*" de cereal en les "illes" el 1593)²⁶ i les parcel·les de cada pagès estaven sòlidament delimitades per tanques i parets de pedra. Les "illes" que ja no eren afrontaven a ponent amb el turó de Cuspinera, documentat amb aquest nom l'any 1657, quan una

part estava conreada pel mas Pereres Jussà ("*la cuspinera de Pareres*"). El fons de vall estava fet de "*part muntanyam, part vinya i part bosc*"; el bosc, en aquesta època, estava cedit a establiment per fer-hi més conreus. El fons de vall ja era un espai definitivament dominat.²⁷

La vall del Congost i el Figueró (AMFM, c.1920)

També hi havia hortets entre les cases del nucli del Figueró, en una cota superior a la de les ribes del Congost. Aquest horts es regaven amb l'aigua que arribava de Vallcàrquera a través de recs o a partir d'alguna font, distribuïda després per les terrasses que baixaven fins al Congost. Entre els anys 1684-1705 es feien horts als vessants del Figueró ("*in loco dicto del Figaró, dictum lo ortet del prat d'en Roca*"), a tocar del "*camí qui va de las casas den Francesch Coll, den Canal, den Gravulosa, den Pera Plans, a la font y a la plassa*".²⁸

L'interès per l'aigua es reflecteix en la construcció fraudulenta d'alguna resclosa, com la que el 1571 el Batlle General de Catalunya va prohibir específicament a Salvador Martí de Montmany que fes al Congost.²⁹ També es reflecteix en les nombroses concòrdies entre pagesos pels usos i repartiment de l'aigua de les basses,³⁰ i, en general, en els conflictes pel domini de l'aigua en què es veien complicats els pagesos, la parròquia i el comú. El 1625, el visitador pastoral va ordenar a Jaume Esglésies de Vallcàrquera "*que adobia lo rec de la aigua de las suas bassas de manera no puga danyar la iglésia*".³¹ L'agost de 1767 –l'estiatge aixecava més tensions–, una carta de la Batllia General

de Catalunya tramesa a Bartomeu Xicola li ordenava que en endavant no impedís que el rector de Vallcàrquera pogués regar les terres de la rectoria. El rector es valia del dret contingut en un precari de les aigües concedit per la Batllia al comú de Montmany l'any 1749 i en la possessió immemorial de les aigües per part de la rectoria que ell testifica. En aquest cas, sembla que en Xicola volia l'aigua per al seu molí, i el regadiu de la rectoria dificultava el ritme de treball d'aquest, per la qual cosa s'havia encetat la polèmica.³²

Les terrasses del Congost i, al fons, la costa de la cuspina amb oliveres i vinyes (AMFM, 1908)

La recolonització agrícola dels vessants muntanyencs.

El desenvolupament dels veïnats i la creació d'espais irrigats van donar-se simultàniament al procés de reocupació dels masos rònecs i de recolonització dels respectius espais agraris. A Vallcàrquera, els dominis del comte de Centelles també foren el motor de la reocupació mitjançant establiments emfitèutics. El 1629, el "*negotiator civis Barcinone*" Francesc Cassares, procurador de Mariana de Pinós i de Centelles, establí de nou a Jaume Pereres Sobirà, "*agricultor*" de Tagamanent, tot el seu mas i el mas de les Mates "*dirrutum et inhabitatum et dicto manso de Pareres unitum et agregatum ac incorporatum*". El cens fixat pel mas de les Mates fou de 68 sous i 7 diners

de Barcelona, més del delme "*de omnibus et singulis fructibus expletis, bestiariis et aliis omnibus quae dominus Deus dederit quolibet anno*".³³ A prop també es va tornar a ocupar l'antic mas Trullol, que fou un dels primers en esdevenir ròneg a la primera meitat del segle XIV per la seva especialització en un conreu sotmès a les malvestats climàtiques i comercials com eren les oliveres (Oliver, 2000, p. 184). El 1629, el procurador de la comtessa de Centelles establí "*totum illum mansum vocatum Truyol deshabitatum et cuidam manso vocato Altella quem habent et possident pupilli domus de la Xicola parrochie Sancti Petri de Vallcarcara in dicta parrochia de Vallcarcara unitum et agregatum*". El mas Trullol amb el mas Altella es tenien a cens de 20 sous, que pagaven els hereus del mas Xicola, salvat el lluïsmo, i hom pagà 15 sous d'entrada per accedir a la seva tinença.³⁴

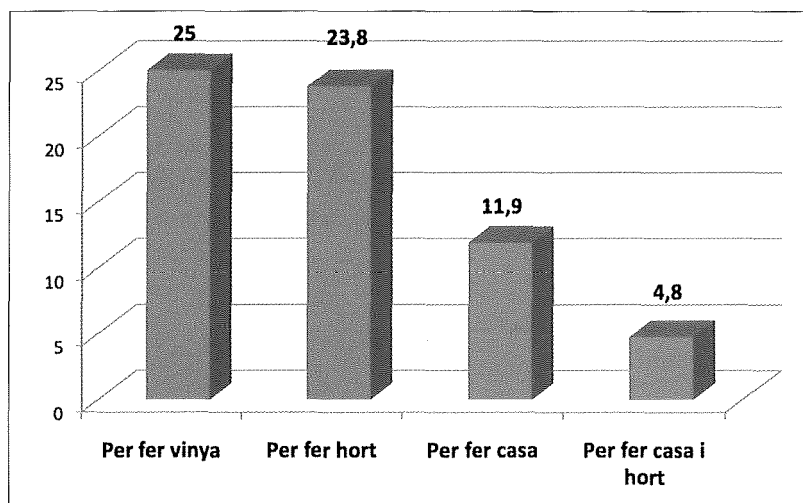
Amb els masos rònegs també es tornaven a establir i posar en conreu les seves terres. En el cas del mas Trullol, el 1629 fou establert un tros de terra erma de 8 quarteres amb arbres situada "*in loco vocato Truyol*". El comte de Centelles encara establiria terres al lloc de "*lo Trullol*" l'any 1716 i a "*lo Sot del Truyol*" per fer-hi vinya i ordi el 1733.³⁵

L'extensió de la viticultura.

La recolonització dels vessants muntanyencs es va fer a Montmany i Vallcàrquera sota el signe de l'extensió de la vinya. En efecte, després del que sembla una reducció de la superfície dedicada a vinya durant la crisi baixmedieval, quan es documenten zones boscoses i ermes que havien estat vinya, la viticultura va experimentar una represa que coincideix amb els signes de la vitalitat general dels segles XVI-XVII. En aquest sentit és exemplar el manual notarial de la parròquia de Vallcàrquera dels anys 1684-1705. Del total de 42 establiments consignats en aquest manual, els destinats a la plantació de vinyes són 25 (59,25 %), seguits pels 10 destinats a la plantació d'horts (23,8 %), els 5 a la construcció de cases (al nucli del Figueró, 11,9 %) i altres 2 destinats a fer casa i hort simultàniament (4,8 %).³⁶

La represa de la viticultura va anar acompanyada per la difusió de noves formes de relació entre els seus protagonistes. Entre aquestes destaca, sota la cobertura jurídica de l'emfiteusi, el contracte de rabassa morta vigent fins a la mort dels ceps, que seria el motor de l'extensió de la viticultura a les zones vinícoles de l'interior i la costa durant el dinàmic segle XVIII (Congost, Ferrer & Gigre, 2003, p. 87-88). Un exemple de contracte a rabassa morta pot ser el que el 25 de juliol de 1691 va fer Benet Riu, habitant de Centelles i hereu del mas Riu de Monteugues, a favor de Miquel Roger de la

parròquia de Vallcàrquera *"ad vineam plantandum ad primas rebacias"*. Fet *"per pagar y satisfacer part del dot a Francesch Xicola, fill de Pera Xicola y cunyat meu"*, el contracte estaria vigent *"durantibus primis rebaciis"*, temps durant el qual l'establert tindria la *"facultatem faciendum culgats, murgons y capficadas tantum et seu tandiu quocumque vites sive seps, culgats, murgons y capficadas in infra parte terre per vos plantanda vixerint et fructificaverint"*. A banda d'aquesta condició general, que justifica el nom de "rabassa morta", Benet Riu va posar altres condicions a Miquel Roger. Aquest hauria de plantar els ceps en el termini de 10 anys, sota pena de pagar la meitat dels fruits talment estiguessin plantats completament. A més, hauria de donar avís cinc dies abans de començar la verema, per tal de permetre la vigilància de possibles frauds; aquesta vigilància augmentava amb l'obligació de tenir un home per fer les càrregues del raïm (sens dubte, per córrer més en la verema, molt necessari), el jornal del qual es pagaria a mitges entre ambdós (*"smorzar y sopar"* en Roger; *"barenà y begudes"* en Riu). En Roger faria les rases de drenatge de la vinya en lloc degut, per no danyar ningú i, en general, faria la seva feina *"a ús y costum de bon pagès"*.

Els censos imposats a la vinya plantada per Miquel Roger foren un setè de la collita, que s'hauria de dur on l'amo volgués, al mas Riu o a la casa del Figueró que aquell designés (*"in dicto meo manso den Riu aut in loco del Figaró in domo per me et meos assignata"*). L'entrada per les vinyes fou elevada: 50 lliures, senyal de la importància econòmica de la seva producció. També sabem que Miquel Riu podria plantar arbres fruiters entre els ceps (*"peras, pomas, prunas, albarcochs, cireras, castanyas"*).

On es feia la vinya, a Montmany i Vallcàrquera? Una mica per tot arreu on l'orientació de les terres assegurava la mínima insolació necessària. Al Sot de Ferreres de la parròquia de Monteugues, ara sufragània de Vallcàrquera, establien vinyes per plantar els pagesos Valls; els Pereres del Pla de Vallcàrquera n'establien al "*Soley damunt la Font del Frexe*", entre "*lo soley de la vinya den Oliveras*" i "*la vinya den Sorribas*" el 1667; al lloc de la "*plana den Riu*", a "*las Caredes*"; a "*lo Soley del Socau*", a "*lo soley de vallcarca*" en feien plantar els masos Puig, Dosrius i Bellit de Tagamanent, etc. A principis del segle XVIII, les vinyes continuaven estenent-se al Socau o "*lo Clot*" de Vallcàrquera, entre les terres dels masos Caprec, Esglésies i les vinyes de Can Martorell i la "*riera seu torrente del Socau*" a migdia. Les vinyes disposaven a vegades de cabana pròpia, com ho sembla mostrar l'esment de la "*vinya de seps plantada y la casota en terras del mas Figaró*" que posseïa l'hostaler de Vallcàrquera Miquel Vendrell i Saüquer l'any 1688.

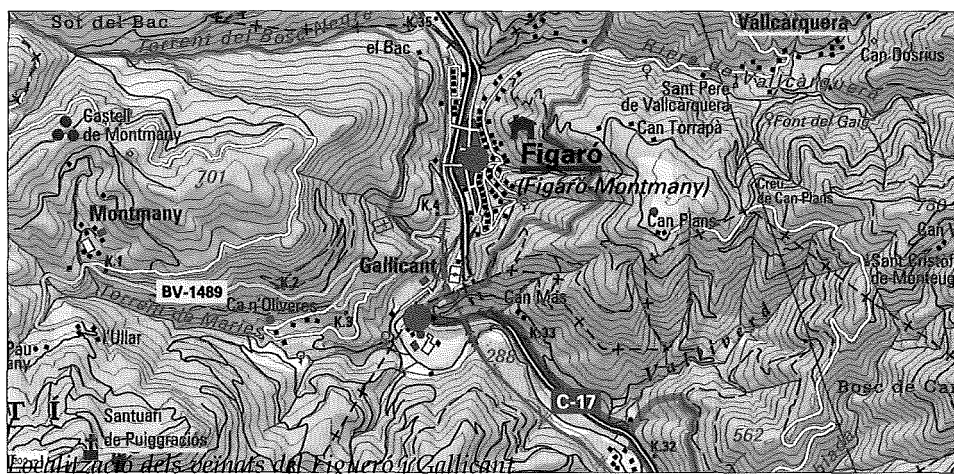

Vista de la vall del Congost i el Figueró des del Turó de la Cuspinera

Les vinyes es dedicaven, sobretot, a la producció d'aiguardents, si es pot extrapolar cap enrere la informació molt tardana en aquest sentit continguda en un avís de la Subdelegació fiscal de Mataró a l'ajuntament per un deute de 119 rals i 25 maravedís, de l'any 1827.³⁷

CONCLUSIÓ

En un estudi recent sobre els orígens dels veïnats de la Garriga hem pogut detectar que els interessos senyorials, en ocasions contraposats els uns amb els altres, foren allà el motor del que alguns autors anomenen “nucleacions poblacionals”. En el mateix estudi (Oliver, en premsa) hem observat que no és adequat atribuir separatament els processos de concentració dels assentaments, per una banda, a la pressió senyorial, i per una altra, a unes eventuais dinàmiques comercials que actuarien al marge de la dominació política. Al capdavant, són els mateixos senyors feudals els que, mentre promouen la configuració de veïnats mitjançant establiments, exercien el seu domini sobre els recursos (aigua termal, cereals, llits d’hostal, etc.) que són objecte de tràfic comercial i dels quals extreuen no pocs beneficis.

Certament, les poblacions sota domini també tenien un marge per a dissenyar i desplegar llurs pròpies estratègies de subsistència, algunes de les quals podien tenir com a resultat la consolidació d’assentaments concentrats. El cas que estudiem aquí mostra que aquest marge d’actuació fou, segurament, més ampli en el marc de la reconstitució de les forces productives després de la crisi baixmedieval, quan el desplegament de la Sentència Arbitral de Guadalupe reforça el domini útil enfront del domini directe, almenys en el cas dels pagesos més benestants (Congost, Ferrer & Gifre, 2003, p. 66-98). Així, i a primer cop d’ull, als veïnats del Figueró i

Gallicant, la documentació disponible mostraria com a factor afavoridor de la concentració dels assentaments³⁸ més el camí ral (significativament anomenat "via mercadera" a la Baixa Edat Mitjana) que la pressió senyorial. Tanmateix, hem pogut veure els Centelles, senyors del terme del castell de Montmany entre mitjan segle XIV i mitjan segle XVI, i amb dominis particulars abans i després d'aquest període, rere dels establiments de l'hostal dels Figueró. També hi estaven en altres casos (Oliver, 2000, p. 101-108, 118-122) i, d'altra banda, no eren els únics senyors amb domini al terme.

Així, al nord de la Garriga, a les estretors del Congost, els senyors també cercaven beneficiar-se de l'activitat comercial i el renovat tràfec pel camí ral mitjançant l'impuls a la creació dels veïnats. Pel que fa al paper dels pagesos sota domini en aquest procés, els límits a les seves capacitats apareixen més clars, paradoxalment, quan les seves estratègies per beneficiar-se de la dinàmica de concentració eren més exitoses: el mas i hostal dels Figueró esdevingué motor del veïnat que encara avui és el nucli urbà de la població a partir del moment, sobretot, a partir del moment que l'"hostalerius" Rafael Figueró va fer de batlle dels barons a la primera meitat del segle XVI.

BIBLIOGRAFIA

CONGOST, R., FERRER, LL. & GIFRE, P. (2003): "Els masos a l'època moderna. Continuitats i canvis", *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, Poder*, Girona, p. 65-96.

DYER, C. (2002): "Villages and non-villages in the medieval Cotswolds", *Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society*, CXX, p. 11-35.

MAURÍ, J. (1953): *Història de la Garriga*, vol. II, Barcelona.

OLIVER, J. (2000): *Figaró quan no ho era. Història de Figaró-Montmany*, vol. I, Ajuntament de Figaró.

OLIVER, J. (2012): *Bicentenari del Vot de Poble de Sant Pere de Vallcàrquera. De prometença pietosa a patrimoni cultural (1812-2012)*, Figaró-Montmany.

OLIVER, J. (en premsa): "Origen i desenvolupament dels veïnats de camí ral: el cas de la Garriga (segles XIII-XV)", *VIII Trobada d'Estudiosos del Montseny*, Girona, 2012.

PALAU I DULCET, A. (1935): *Memòries d'un llibreter català*, Barcelona.

PLADEVALL, A. (1988): "El Figueró", *Monografies del Montseny*, 3, p. 122-127.

PINTO, G. (2002): *Campagne e paesaggi toscani del Medioevo*, Florencia, p. 7-73.

TAYLOR, C. (1995): "Dispersed settlement in nucleated areas", *Landscape History*, XXVII, p. 27-34.

NOTES

1. Fem servir la forma del topònim correcta tant lingüísticament com històricament, per bé que l'any 2004, una consulta popular per decidir entre les formes "Figueró" i "Figaró" (establerta pel costum entre una part de la població local) va donar la majoria a l'opció errònia. Per l'estudi de les dinàmiques socials contemporànies al Figueró, concretament en relació a l'evolució de la festa local dels Sants Patrons, podeu veure Oliver (2012).

2. El documentem regularment entre 1411-1431 (Oliver, 2000, p. 207)

3. Arxiu Episcopal de Vic (AEV), Notes històriques de Fortià Solà, vol. 3.

4. Arxiu de la Corona d'Aragó, Centelles-Solferino, documentació en paper, num. 220.

5. Des de la segona meitat del segle XVII, a Barcelona hi havia una família d'impressors que procedia del mas i hostal Figueró de Vallcàrquera. El primer

membre conegut de la nissaga fou Rafael Figueró (+1717), estamper i impressor que es documenta a partir de l'any 1647. Casat amb la germana de l'estamper Joan Jolis, que s'inicià al seu taller, i ajudat pel seu fill Rafael Figueró i Jolis (Barcelona, 1669-1751). Rafael Figueró va viatjar a l'estranger a aprendre tècniques modernes i fundà a Barcelona una foneria de tipus. Entre els anys 1680-1770, els Figueró van imprimir una gran quantitat de llibres, alguns dels quals són veritables obres d'art (*Harmonía del Parnàs*, 1700; *Males de Feliu de la Penya*, 1709). L'any 1706, els Figueró van ser nomenats impressors reials per Carles III, en el context de la política austriacista de guanyar-se per a la causa els més coneguts professionals, artistes, intel·lectuals, etc. del país. Després del nomenament, els Figueró van rebre en exclusiva l'edició de les gasetes oficials ("*Notícias Generales de Europa*", 1701-1704; "*Mercurio Veloz y Verídico de Noticias*", 1706). Durant la Guerra de Successió i el setge de Barcelona, els Figueró van imprimir quotidianament els informes de la defensa de la ciutat (*Diario y verídica relación de las operaciones y sucesos del sitio de la ciudad de Barcelona, desde el día 31 de marzo de 1706 hasta la retirada del enemigo*, Barcelona, 1706; *Continuación de el diario de el sitio y defensa de Barcelona, publicada en esta plaza el día 11 de septiembre de 1713*, Barcelona, 1713), fins que el 1714 una bomba borbònica va incendiar el taller que l'imprimia. Després de la caiguda de Barcelona, el 1717, el nét del primer Rafael Figueró, anomenat també Rafael, va continuar la tasca a la impremta, destacant en l'edició de goigs i altres publicacions (Pladevall, 1988)

6. Arxiu de Can Dachs de la Garriga (ACD), perg. 43.

7. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Visites Pastorals (VP), vol. 84, Vallcàrquera, f. 124.

8. Arxiu de Can Busquets de la Garriga (ACBu), perg. 40b del mas Pereres.

9. ACBu, no. 53.

10. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial, per aquest i els següents esments documentals.

11. Potser en temps del batlle local Rafael Figueró (c.1540)

12. ADB, VP, vol. 85, Vallcàrquera, f. 58.

13. ADB, VP, vol. 87bis, Vallcàrquera, f. 322.

14. Pere "*Massachs*", potser un fill d'aquest, consta en una casa de la Garriga l'any 1668 (Maurí, 1953, p. 65).

15. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial.

16. ADB, VP, vol. 76, Vallcàrquera, f. 665.

17. ADB, VP, vol. 88bis, Vallcàrquera, f. 77.

18. ADB, VP, vol. 82, Vallcàrquera, f. 43; vol. 77, f. 80.

19. ADB, VP, vol. 77, Vallcàrquera, f. 80.

20. ADB, VP, vol. 85, Vallcàrquera, f. 58.

21. ADB, VP, vol. 88, Vallcàrquera, f. 51.

22. Oliver, 2000, p. 114.

23. AEV, Montmany, Llevador dels segles XVII-XIX.

24. ACBu, Registre, no. 60b; Arxiu particular de Manel Alconchel del Figueró, Documents de Can Riera i Can Puig.

25. ACBu, perg. 43 del mas Pereres.

26. ACBu, per. 41.

27. ACBu, Registre, no. 52, p. 28.

28. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial.

29. ACA, Processos Antics de la Batllia General, 1571.

30. ACBu, Pereres, Registre, no. 37.

31. ADB, VP, Vallcàrquera, vol. 52, f. 405.

32. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial.

33. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial.

34. ACBu, perg. 45 del mas Pereres.

35. ACBu, Llibre-registre, p. 33-34.

36. AEV, Vallcàrquera, Manual Notarial per aquesta i per a les següents referències documentals.

37. Arxiu Municipal de Figaró-Montmany, Caixa 1.

38. D'altra banda, aquesta concentració no eliminaria, ni de bon tros, l'assentament dispers en forma de masos, bordes i cases, actualment encara vigent en l'espai estudiat. La coexistència del poblament dispers i el concentrat s'observa arreu d'Europa des de l'Alta Edat Mitjana i demostra que la contraposició acrítica entre les dues formes d'assentament seria excessivament rígida i, al capdavant, falsa (Taylor, 1995; Dyer, 2002; Pinto, 2002).